

природну систему базових цінностей, скільки щоразу намагаються авторитарно створити її «під себе». Йдеться про стійкий рефлекс посткомуністичної влади – знову і знову відтворювати (наскільки дозволяють час і реальні зміни, що відбулися) неототалітарні форми самолегітимації.

Перебороти цю згубну штучність, а то і примарність політичної організації пострадянських режимів, можна лише на єдиному шляху демократичного процесу легітимації. Це означає створення таких політичних умов, за яких максимально природно, без адміністративного примусу, командного нав'язування і культурного насильства вишикується легітимаційна основа України з рівнем громадської політичної культури, яка визнає і шанує ліберальні цінності.

Література

1. Доган М. Легитимність режимов и кризис доверия // Социс. – 1994. – № 4. – С. 147-155.
2. Рябов С.Г. Державна влада: проблеми авторитету і легітимності. – К.: СНІД, 1996.
3. Філософія права: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2005.
4. Современная западная философия: Словарь / Сост.: В.С. Малахов, В.П. Филатов. – М.: ТОН-Остожье, 2000.

УДК 124.6

О.І. Некрасов

СКЛАДОВІ ДОЛІ

Роздуми про долю завжди свідчили про незадоволеність людини своїм існуванням. В іншому разі дане поняття є зайвим. Поняття долі зазвичай асоціюється з негативними явищами, хоча доля складається і з позитивних явищ. З питань долі стикалися погляди представників фаталізму, з одного боку, і волюнтаризму з прилягаючим до нього суб'єктивізмом – з іншого. Суть фаталізму полягає у ствердженні неминучості наступу будь-яких явищ, серед яких і явища людського життя, перед якими свідомість і воля людини безсилі. «Від долі ніде не дінешся» – такий девіз фаталізму. Він не прирікає людину на пасивність, як заведено думати, а також деякою мірою стимулює її активність: якщо від долі ніде не дінешся, то можна не боятися йти через вогонь та воду, ризикувати в будь-якій діяльності. Внесок фаталізму зробило багато філософів різних історичних епох. Досягненням даної течії філософської думки є визнання об'єктивної детермінації будь-якого явища іншими явищами. А недолік полягає в приниженні свідомості й волі людини в процесі детермінації.

Волюнтаризм же, навпаки, перебільшував роль свідомості й волі в житті людини. Його девіз: «Людина – господар своєї долі». Гносеологічною основою волюнтаризму виступає ототожнення бажання людини з її волею. Якщо хочеш – значить можеш! Варто лише зібрати зусилля – мета досягнута. Така позиція більш приваблива для осіб, які досягли успіху, або тих, що не бажають вірити

ні в що, окрім успіху. Успіх вони вважають таким, що залежить лише від волі; питання про причини волі зазвичай не ставляться. Гідність полягає у вірі в можливість людини, недолік же полягає в недооцінці чи ігноруванні об'єктивних умов діяльності. Це індетерміністська позиція.

Розумінню смислу долі заважає її буденне тлумачення, згідно з яким долею зазвичай називають будь-який особливо важливий епізод життя: зустріч з гарною чи поганою людиною, стихійні явища природи, техногенну катастрофу чи навіть падіння цегли з даху. Про інші епізоди життя замовчується як про такі, що не варті уваги. Між іншим, доля є всім життєвим шляхом людини від народження до смерті. У цьому сенсі долі людей настільки ж індивідуальні, як неповторні відбитки їх пальців. Але в будь-якої долі є своя неповторна причина. Вона розпадається на ряд факторів, не сумісних ні з песимізмом фаталістів, ані з оптимізмом волюнтаристів. Це позиція об'єктивізму. Детерміністська філософія, як і наука, заснована на ідеалі об'єктивності, згідно з яким він позбавлений особистісного ставлення до об'єкта дослідження, і враховує всі суттєві фактори стосовно дослідження.

У цьому плані детермінізм заперечує як поширену на все буття передбачуваність явищ, так і не зумовленість жодними обставинами. Детермінізм базується на законі причинності, згідно з яким всі явища мають свої причини і самі виступають причинними факторами інших явищ. Кожен епізод життєвого шляху людини визначається чотирма групами об'єктивних необхідних причинних факторів. Їх перша якість – об'єктивність – полягає в незалежності від знань і оцінки її людиною. Необхідність виражає обставини життя людини, які не можна замінити, і дії цих факторів протягом усього її існування. Причинність вказує на генетичний зв'язок кожного епізоду життєвого шляху з факторами, що породили його.

Перша група факторів включає в себе дані спадковості й похідний від неї стан здоров'я. Люди заздалегідь не однакові генетично, через що йдуть у життя з неоднаковими задатками, волею, темпераментом, фізичною силою, спадковими хворобами. Стан здоров'я – передумова подальших кроків у житті.

Друга група факторів виражає мікросередовище – оточення особистості, з кожним елементом якої постійно контактує індивід. Мікросередовище, як і спадковість, людина не вибирає, воно об'єктивно їй дано. Це сім'я, школа, родичі, сусіди та інші люди. Всі вони більше чи менше впливають на людину, виховують її і певною мірою формують її долю. Особливо велика роль власності. Людина, яка володіє власністю як джерелом прибутку, вільна, оскільки власність складає матеріальну основу її свободи. Така людина може дозволити собі розвивати отримані від кровних родичів задатки в здібності й бути задоволеною своїм існуванням на землі.

Третя, не менш об'єктивна група факторів складає мікросередовище – товариство, членом якого поталанило чи не поталанило стати людині. Мікросередовище задає параметри можливого життєвого шляху. У відкритому товаристві в людини більше можливостей реалізувати себе згідно з обставинами першої і другої групи факторів. Закрите товариство характеризується демагогією

і лицемірством, а зазвичай, наказом виконувати певну соціальну роль. Як співалось в одній із пісень, «якщо держава прикаже стати героєм, у нас героєм стає будь-хто».

Четверту групу факторів складають географічне середовище і космос. Порівняно добре вивчено вплив географічного середовища, яке деякою мірою визначає діапазон варіантів діяльності. Негр навряд чи стане полярником, ескімос – вирощувати банани. Між тим мало відомо про вплив космосу. Дослідження Д. Чижевського про вплив сонячних ритмів на окремих людей і цілі народи – це незначне, що нам відомо. Магнітні бурі адже ж не жаліють слабких.

Але якими б не були необхідні фактори долі, вона характеризується не лише ними, а і факторами випадковими, тобто безпосередньо і необхідно не зв'язаними з тим чи іншим епізодом долі. Коли людина в лотерею виграє значну суму грошей або стає інвалідом внаслідок аварії, не можливо ці явища пояснити жодним необхідним фактором. Випадковості не зафіксовані в генокодї людини, не є результатом її виховання чи роллю суспільства; космос також не має до цього прямого відношення. Випадковості лише містифікують долю, вони породжують уяву про скриту силу, що керує людьми.

Якби у формуванні життєвого шляху людини визначалася роль тільки необхідних факторів, це був би фаталізм. Проблема полягала б тільки в пізнанні «страхових» можливостей індивіда, виходячи з яких, можна було б «обчислити» траєкторію долі. Однак фаталізм підринається втручанням випадкових, ніяк попередньо не пов'язаних з даним індивідом обставин. Вони складають причинний фон дій названих груп необхідних причинних факторів. Зв'язок причинного фону з необхідними факторами не завжди суттєво впливає на людину, як, наприклад, пізня весна не робить її щасливою чи нещасливою. Ситуація змінюється, коли вплив випадковості починає перевищувати вплив будь-якого з необхідних факторів. Та сама пізня весна може означати неврожай, а за ним голод, під час якого індивід зіпсує здоров'я чи навіть помре. Випадковість як щось зовнішнє не входить до складу життєутворюючих факторів. Це відбувається в період часу, що називається інтервалом неминучості.

Один із дослідників детермінізму Б.Я. Пахомов писав, що «ще до фактичного пересікання двох процесів явище набуває рис необхідності, бо за даних умов існує такий мінімальний інтервал часу, в рамках якого пересічення стає невідворотним, і не може бути запобіжним хоча б одне втручання людини – воно вже не може не відбутися» [1]. Зв'язок необхідних і випадкових з точки зору долі людини факторів сам стає необхідним у рамках інтервалу невідворотності. Дане поняття протистоїть, з одного боку, фаталізму, з іншого – запереченню причинності в макро- і мікросвіті. Явище, яке не має ніяких генетичних передумов, не може відбуватися.

Інтервал неминучості може розпадатися на неусвідомлений і усвідомлений нею період. Вчений може не усвідомлювати використання його відкриттів у військових цілях, однак усвідомлення цього факту уже не завадить військовим використати його досягнення. Хворий на невиліковну хворобу може не усві-

домлювати наближення кінця земного шляху. Але навіть якщо він прозрів, фінал неминучий. Питання про те, з якого моменту розпочинається інтервал невідворотності настання будь-якого явища, має величезне світоглядне і практичне значення. Перше передбачає певне ставлення індивіда до життя, його світоглядну позицію, друге спонукає до діяльності. Дії необхідних і випадкових факторів волонтаристи звичайно протиставляють свідомість і волю людини. Ці якості не можна ні недооцінювати, ні переоцінювати. Свідомість і воля не протиставляються, а вводяться в детермінацію долі. По-перше, хотілось би запитати заздалегідь, чи однакові свідомість і воля хоча б у двох людей. Вірною буде лише констатація наявності цих фактів у порівняльних персонажів, але зміст їх буде різним. Іванову дісталось від кровних родичів гострий розум і сильна воля. Петрову ж – розум посередній і в'яла воля. За інших рівних обставин неважко передбачити їхнє майбутнє. Петров не може рівнятися з Івановим так, як кривий не може бігти поспіль із здоровим. У зв'язку з цим виникає запитання: є причина даних об'єктивних якостей у обох персонажів? Така причина, безумовно, є, вона становить собою генетичну спадковість. Стартові умови в обох персонажів нерівні, їх не можна поставити ні на заслугу Іванову (що, як правило, робиться), ні за провину Петрову (за що критикують), ними не можна ні пишатися, ані нарікати на них. Їх слід знати і згідно з ними планувати свою діяльність.

По-друге, у дослідженні долі не зовсім ясна «питома вага» значимості свідомості й волі, з одного боку, і хоча б одного з необхідних або випадкових факторів – з іншого. Якщо взяти за сто відсотків вплив всіх детермінуючих факторів свідомості, волі буде належати певна частка впливу, але не завжди вони визначають наступний крок життєвого шляху індивіда. Наприклад, син міліонера може стати водієм автомобіля і возити свого батька чи його колег. На це в сина достатньо здібностей і волі, однак статистиці вряд чи відомі подібні випадки. Зазвичай свідомість і волю протиставляють іншим факторам, коли йдеться про труднощі в досягненні будь-якої значимої мети. Наприклад, щоб виявити волю і розум, людина повинна здійснити подвиг (моральний, військовий, трудовий). Але подвиг виявляється можливим настільки, наскільки це дозволяють обставини. Заперечити начальству і не зрадити друга здібний лише той, хто достатньо сильний у моральному розумінні (слабкому таке не під силу). Закрити грудьми амбразуру здібна лише людина, вихована заздалегідь патріотом, а не та, яка вважає: «моя хата з краю – нічого не знаю». Здійснити трудовий рекорд здібний лише той, хто до рекорду вже був майстром своєї справи, а не заздрисним, тим, що доносив. У відомому ленінському формуванні революційної ситуації дана ситуація не переростала в революцію саме через слабкість «суб'єктивного фактора». У момент, коли треба було повести за собою народ, часто не знаходилось розумних і мужніх лідерів. Тому всілякі оди ковалям особистого благополуччя означають лише визнання переваги особистих якостей одних людей над особистими якостями інших.

Невдачі в передбаченні долі людини пояснюються неозорою безліччю обставин як необхідних, так і випадкових. Якби в людей у руках був «генетичний

паспорт», вони могли знати свою генетичну спадковість, якби існувала наука соціологія, а не одноіменна пародія на дану науку, якби люди достатньо добре знали вплив на них природи і не містифікували його, можна було б передбачити долю з високим ступенем ймовірності. Решта пояснювалась би ролею випадковостей. Оскільки вказані умови не можуть бути усунені в близькому майбутньому, доля буде залишатись загадкою. Загадкою буде залишатись і доля народу, який складається із індивідуумів.

Література

1. Пахомов Б.Я. Необходимость и случайность, возможность и действительность в причинных связях // Сучасний детермінізм. Закони природи. – М.: Думка, 1973. – С. 168.

УДК 32.019.5:165.12

А.І. Паньков

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ЯК МІРИЛО ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИ І СУСПІЛЬСТВА

Україна опинилася у вельми складних умовах існування держави і суспільства. За роки так званої перебудови і незалежності ми не тільки втратили радянську систему цінностей, але, на жаль, поки що не набули і не виробили нову. Вчені-аналітики нервують і висловлюють непоодинокі негативні оцінки щодо ідейного голоду, який особливо гострий і сумний тому, що існує багато різноманітних міркувань і сумарна могутність інформаційного потоку перевищує здатність будь-якого індивідуума переосмислити одержуване. У цьому певною мірою – корінь загальних наших бід, проблем, труднощів.

Усе починається із свідомості. Під цим словом ми розуміємо, що кожна людина, крім соціальних ролей, політичних поглядів, рівня освіти і культури, – це найперше ментальна ідентичність, структура, яка перебуває у стані динамічної чи не зовсім рівноваги між «Я» і своїм підсвідомим. Одним словом, свідомість – фундаментальний аспект життя людини. І оскільки свідомість стоїть на чолі мислення, емоцій і фізичної діяльності, то це – ключ до розвитку нових рівнів життя. Фактично і те, що ми робимо, і те, як ми це робимо, повністю визначає стан свідомості, тому, щоб знайти нову якість у житті, необхідно підвищити рівень свідомості. Взагалі психологи вагаються давати визначення свідомості, яке б задовольняло усіх вчених. Відомий британський учений Джон-Ділан Гайнес вважає, що від цього визначення вимагають неможливого: вказати якісну відмінність людини від тварин і комп'ютерів. Але якісних відмінностей немає. У результаті одне з двох: або визначення є чесним, тоді виявляється, що свідомість є не лише у людей, але й у тварин і комп'ютерів. Чи визначення з помилками, але тоді на ці помилки будуть вказувати і критикуватимуть їх. Однак якщо у психології людина найперше індивід, представник,